

Колеснік В. О.,

професор кафедри прикладної лінгвістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

НАЗВИ МІФІЧНИХ ІСТОТ В БОЛГАРСЬКИХ ГОВІРКАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (КАРПАТО-БАЛКАНСЬКІ СХОДЖЕННЯ)

Анотація. У статті досліджуються карпатоукраїнсько-болгарські лексичні подібності назв міфічних істот на матеріалі карпатських та болгарських переселенських та говірок Півдня України. Метою дослідження є визначення корпусу карпатоукраїнсько-болгарських лексичних подібностей на матеріалі болгарських переселенських говірок Півдня України. Об'єктом дослідження є карпато-балканські лексичні сходження, предметом дослідження – назви міфічних істот в болгарських говірках Півдня України та в карпатоукраїнських говірках (нави/мавка та мара.). Матеріал вибрано зі словників українських говірок (буковинських та гуцульських) і болгарських говірок Півдня України. Основними методами дослідження стали описовий, порівняльний та семантико-етимологічний аналіз досліджуваних лексем. У результаті дослідження було з'ясовано, що найбільшу кількість карпато-балканських сходжень фіксуємо в буковинських та гуцульських говірках. Практичне впровадження результатів дослідження можливе в укладенні словника балканізмів та карпатизмів в українських говірках. Найбільшу кількість карпато-балканських сходжень фіксуємо в буковинських та гуцульських говірках. Значну частину карпатизмів та балканізмів складають назви міфічних істот: нави/мавка та мара. З'ясовано, що найбільшу кількість карпато-балканських сходжень фіксуємо в буковинських та гуцульських говірках. Значну частину карпатизмів та балканізмів складають назви міфічних істот: нави/нявка, мавка та мара. В карпатських говірках за народною етимологією, мавки/нявки – це нехрещені душі померлих дітей, що перед зеленими святами блукають по полях та над водами і голосять. В буковинських говірках лексема нявка має переносне значення 'дуже худа, бліда жінка'. В болгарських переселенських говірках нами засвідчена лексема нави зі значенням 'міфічні істоти у вигляді пташки', душі маленьких дітей, які були вбиті ще до народження, вони постійно шукають свою матір, щоб їй помститися. Нявки з'являються взимку у вигляді маленьких пташок. В селі Кулевча їх вважають покровительками породіль, їх треба поважати і не можна ображати. В гуцульських говірках мара – це примара, дух убитого чоловіка, нечиста сила. В українській літературній мові назву мара вживають також на позначення істоти або предмета, що уявляється комусь; привид, примара. Із цим же значенням слово відоме також в поодиноких українських говорах і в досліджуваних болгарських переселенських говірках. Лексема устрел зафіксована нами в говірці села Кулевча, де вона має значення 'людина з великими очима, яка «швидко змінює свій погляд з одного предмету на інший»'. В деленській говірці ця лексема зафіксована нами в значенні 'сильний вітер'. Лексичні карпато-балканські сходження відомі в інших українських говорах – лемківських, бойківських, гуцульських і навіть подільських.

Ключові слова: болгарська діалектологія, болгарські переселенські говірки, карпатоукраїнсько-болгарські лек-

сичні подібності (сходження), назви міфічних істот, буковинські та гуцульські говірки, мовні контакти.

Постановка проблеми. Міфологія є скарбницею архетипів – первісних вроджених психічних структур, які є виявом родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого. Вони забезпечують цілісність і єдність людського сприйняття й виявляються у вигляді архетипних образів. Міф – це спосіб пізнання світу. Міфічні істоти – це наслідок багатой уяви наших предків та, можливо, намагання надати усьому, що відбувається у світі, «вищого сенсу». У міфологічній свідомості макрокосмос (природа) й мікркосмос (людина) взаємопов'язані і становлять єдину систему світобачення, де світ пізнається через людину й навпаки. У первісному мисленні кожне явище мало два значення, два плани: сакральне і профанне (звичайне, буденне). Визначення ареалів карпато-балканізмів – одна з актуальних проблем славістики та балканістики. Це підтверджує аналіз наукових досліджень в Україні. Зазначається, що в цілому дослідження міфонімів переважно представлено лексикографічними й енциклопедичними виданнями, у яких характеризують насамперед екстралінгвальні, а також семантичні, етимологічні, хронологічні й деякі інші особливості міфонімікону. Мовним носієм міфу є міфологема, різновидами якої є за мовним статусом текст, наратив, висловлювання, власне ім'я [1, с. 352]. Актуальним залишається і виявлення таких елементів, які були б у південнослов'янських і східнослов'янських діалектах (насамперед карпатського ареалу), але були б відсутні у південнослов'янських літературних мовах. Для цього необхідно обстежити не тільки мови Балканського мовного союзу (БМС), але й словенську, угорську, словацьку, щоб з'ясувати межі поширення балканізмів у західному і північному напрямках. На жаль, про мову українську не згадується, незважаючи на те, що українська мова – одна з північнослов'янських, яка безпосередньо межує з балканською мовою першого рангу – румунською. В.В.Німчук з цього приводу зауважує, що «балканісти досі не намагалися з'ясувати, чи наявні типові явища БМС в українських діалектах, принаймні тих, що безпосередньо сусідять з румунськими. Наші 35-річні спостереження над карпатськими діалектами, один з яких є для нас материнським, показали, що в українських говірках Карпат у фонетиці, морфології, синтаксисі і навіть у наголошуванні є низка елементів, які кореспондують із балканськими» [2, с. 4]. Проблема давніх контактів предків закарпатських українців з болгарями ще недостатньо досліджена. Натомість відзначались лексичні сходження карпатоукраїнських говірок з болгарськими. Слов'янським мовам, саме у зв'язку з їхнім центральним положенням у Балканському мовному союзі, відводиться роль пасивних одержувачів і «передавачів» балканських інно-

вацій, центри зародження і поширення яких знаходяться на навколишніх неслов'янських територіях, переважно грецьких.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим карпатоукраїнсько-болгарськими лексичними подібностями помітив Ю.І.Венелін, коментуючи слов'янські граматики південнокарпатського регіону, однак тоді ніхто з лінгвістів на ці збіги не звернув уваги [3, с. 20]. Тільки в 30-ті рр. XX ст. В.Погорелов у матеріалах із українських закарпатських говорів, зібраних українським діалектологом І.Верхратським, знайшов характерні риси, що, на його думку, “запозичені з болгарської мови” і свідчать про контакти предків закарпатських українців з болгарами до приходу угорців у басейн Тиси і Дунаю. Такими автор вважав деякі морфологічні особливості в українських діалектах та лексичні маркери: функціонування в східних закарпатських говорах слів: *балта* ‘сокира’, *бердо* ‘скеляста гора, скеля’, *брич* ‘бритва’, *дойка* ‘мамка, годувальниця’, *жеб* ‘кишеня’, *котилец* ‘позашлюбна дитина’, *мерша* ‘падло, дохлятина’, *пазити* ‘стерегти’, *перть* ‘стежина, якою женуть овець, вузька доріжка’, *полонина*, *псовать*, *сербати*, *твердо* ‘дуже’ та ін. [4, с. 3–7].

В.В. Німчук питання про зв'язки всіх карпато-українських діалектів із усіма південнослов'янськими мовами поставив у контексті давніх контактів, а не пізніших запозичень. Зокрема, підкреслено, що найбільш переконливі свідчення про існування в далекій давнині мовних контактів між південнослов'янськими і східнослов'янськими племенами. Зокрема, підкреслено, що найбільш переконливі свідчення про існування в далекій давнині мовних контактів між південнослов'янськими і східнослов'янськими племенами, зокрема білими хорватами, дає вивчення окремих груп лексики, особливо абстрактної. Зазначено також, що лексичні карпато-балканські сходження відомі в інших українських говорах – лемківських, бойківських, гуцульських і навіть подільських [4]. Суттєвим є застереження про те, щоб не всі так звані південнослов'янізми південно-західних українських говорів розглядати як доказ давніх племінних і мовних зв'язків східних і південних слов'ян у районі Карпат, «тому що багато спільних елементів їхнього словника є спадщиною асимільованих тих древніх індоєвропейських мов, що були поширені на території Дакії, Паннонії, Мізії та на сусідніх територіях. Ці елементи в українських говорах тією ж мірою можуть вважатися південнослов'янізмами, як і в південнослов'янських – українськими. Оскільки зазначені елементи засвідчені в румунській мові, іноді – в угорській, варто правильніше всі ці загальні елементи називати карпатизмами» [5, с. 16]. Пізніші запозичення, що поширюються з Балканського півострова у мови карпатського ареалу, становлять *балканізми*; при цьому необхідно розрізняти найдавніші елементи – *карпатизми* і більш пізні – *балканізми*. Карпати були одним з тих місць, де праслов'яни розділилися на східних та південних – перші залишилися на місці, а другі пішли на Балкани. Балканісти стверджують про поширення балканізмів усномовним шляхом, а не через писемність, що знаходить підтвердження в писемних джерелах про безпосередні контакти східних слов'ян з Балканами у другій половині I – поч. II тисячоліть.

П.Ю.Гриценко, досліджуючи багатосторонні міжзональні зв'язки, зазначає: «Коли б порівняти репертуар назв деталей воза, плуга в українських і болгарських говірках, то кількість спільних назв виявилася б досить великою, наприклад, таким назвам деталей воза у болгарських говірках, як *наосник*, *стол*,

оплен, *растока* відзначено точні відповідники в українських говірках; таким зафіксованим у болгарських говірках назвам для запрягання тягла у віз, як *рудь*, *процеп*, *дишло* є також точні структурні й семантичні відповідники в українських говірках» [6, с. 213]. Він фіксує низку балканізмів у ряді українських східнополіських говірок, де зафіксована лексема *синійя* ‘жаровня’ і бджолярський термін *синійка* ‘металева основа воскотопки, на яку складають віск, що топиться від сонця’ (Красилівка Бахмацк., Рогозки Щорськ. Черніг.). Болгарським говіркам відома лексема *синія* насамперед із значенням ‘низький дерев'яний столик’. Ареальна характеристика лексеми *синійя* «вказує на балканський макроареал як вихідний для східнополіського вокалізму з можливим звуженням насамперед до болгарського мовного континууму, з одного боку, як до зони вищої порівняно з іншими ареалами фіксації даної лексеми, а з другого, – як до ареалу локалізації значної частини обширного репертуару наддунайсько-лівобережноукраїнських (сіверських) паралелей у галузі давнього ономастикону... Додаткових пошуків вимагає і можливе припущення про східнороманське посередництво при засвоєнні даного балканізму» [6, с. 216].

Сучасники вважали болгар глибоко релігійним народом. Як християни вони в релігійно-обрядовій традиції мало чим відрізняються від православного населення України. Водночас болгарські переселенці зберегли архаїчні риси язичництва, які досить яскраво показують себе в сучасних обрядах родинних та календарних свят, перетворюючись на етнографічну особливість. Дослідники відзначають, що календарна обрядовість українських болгар більш консервативна за ту, що живе на їхній історичній батьківщині. Таким є, наприклад, обряд викликання дощу Пеперуда – ляда, обряд припинення дощу чи засухи – Герман, ворожіння дівчат на квітах тощо.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення корпусу лексем на позначення міфічних істот та карпатоукраїнсько-болгарських лексичних подібностей на матеріалі болгарських переселенських говірок Півдня України. *Об'єктом* дослідження є карпато-балканські лексичні сходження, *предметом* дослідження – назви міфічних істот (*мавки*, *мови/нави*, *мара* та *устреп*) в болгарських говірках Півдня України та в українських говірках Карпат (буковинських та гуцульських). *Матеріал* вибрано зі словників українських говірок (буковинських та гуцульських) і болгарських говірок Півдня України. Основними *методами* дослідження стали описовий, порівняльний та семантико-етимологічний аналіз досліджуваних лексем.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок поглибленого етимологічного аналізу лексики загальнобалканської й карпатської локалізації, кваліфікованої як лексика субстратного походження, виявлено точні фонетичні, морфологічні й лексичні відповідники у різних тюркських, монгольських і тунгусо-маньчжурських мовах і діалектах у функції як загальних назв, так і онімів (особових імен, топонімів) [7, с. 18]. Це ж стосується і деяких слів слов'янського походження – праслов'янських **balta* **magula* **gard* та деяких ін., які, на думку деяких румунських дослідників, мають субстратне походження. Похідні болгарські лексеми *пеперуда*, *пеперуна*, *пеперуга*, *перперича* ‘метелик’, *върколак*, *въглолак* ‘вампір, мара’, *руда* ‘м'яка вовна’, ‘вівця з м'якою вовною’ пояснюють то як запозичення з грецької чи з албанської, то з арумунської мов, а в арумунській і албанській – то як запозичення з грецької,

то із старогрецької чи латинської. Контакти східних слов'ян з наддунайським населенням тривали упродовж багатьох століть і були сталим джерелом проникнення в східнослов'янське середовище балканських мовних і культурних впливів.

Міфони́ми відбивають різні стадії слов'янської міфології – нижчу (водяні, домовики, русалки, віли, що більшість вчених не вважаються власними іменами) й вищу, де виступають антропоморфні божества, що мають імена особові, які в науковій літературі частіше кваліфікуються як теоніми. Виділено такі складові міфологічної лексики: *міфони́ми* на позначення найголовніших богів давньоукраїнського пантеону (Перун, Велос, Дажбог, Сварог); *міфолексеми* на позначення другорядних богів (Мара, Лень); *пандемоніологічні* номінації (назви нечистиків (*маскулінізована* (чорт, біс) і *фемінізована* (відьма, яга) *диференціація* *однини та множинна репрезентація* (нечиста сила) на вербальному рівні), *найменування божків і божеств* (Хлібник, Пекун, русалки); *фауністичні міфони́ми* (кінь, зозуля, лебідь); *флористичні міфони́ми* (дуб, осика, горицвіт); *астральні міфологи́ми* (*солярна* (сонце), *лунарна* (місяць), і *власне астральні* (зірки, зорі); *архетипні міфони́ми* (вода, повітря, вогонь, земля); *міфотопоніми* (рай-пекло, цей світ – той світ) [8, с. 6–7]. Кожен персонаж зберігає в собі певну частину вірувань українців. Кожен із них вимагає окремого окремого аналізу, оскільки більшість зазнала дії «народної етимології».

Серед назв міфічних персонажів майже в усіх болгарських поселеннях Півдня України зафіксовані нами міфолексеми *караконджол*, *таласъм*, *йерменци/арменки*, *орисници*, *самодиви*, *мари*, *навйи*, *устрел*. Предметом нашого дослідження є болгарські лексеми *мари*, *навйи*, *устрел* та українські – *мавки*, *мара*.

Мавка – одна з давніх назв цієї демонічної істоти. Мавки уособлюють душі дітей, котрі народилися мертвими або померли нехрещеними. Побутувало повір'я, що мавки – це вкрадені нечистими силами діти. Такі образи як мавки, німфи, русалки, нявки – існували у легендах різних народів. За легендами, вони виглядають як надзвичайно гарні молоді дівчата, котрі залишають після себе сліди босих дитячих ніжок. Полюють на привабливих молодих хлопців, а хто піде з ними – заблукає і ніколи не знайде дороги додому. Також існував міф про те, що вони «залоскочують» свою жертву, як і русалки. Щоб вберегтися від їх чар, треба було взяти з собою як оберіг часник, цибулю або полин. А ще, вивернути на собі сорочку. Виглядали мавки прекрасно-моторошно: довге ляне волосся, сорочка, яка ледь прикриває тіло, блідий колір шкіри. Волосся також могло бути злистя, адже це істоти лісові. Походження лексеми привертало увагу багатьох дослідників. За народною етимологією, *мавки* – це нехрещені душі померлих дітей, що перед зеленими святами блукають по полях та над водами та голосять.

Лексему *мавка* тлумачать як русалка, лісова німфа; лісова німфа; гірська русалка, нявка. Як очевидний зв'язок *мавка* з *навь* приймається слово *мавка* майже в усіх словниках, міфолексему *мавка* як результат видозміни деетимологізованої форми *нявка* 'мавка', зближеної з основами *малий*, *мавкиати* 'нявкати'. У давніх слов'ян *навй* означало 'покійник': *навь* чи *навй*, *навис* 'мертвець, труп [9, с. 345]. Із погляду семантики зв'язок між *навь* 'покійник' і *навь* 'демон' умотивований. Можливо, проміжною ланкою між цими значеннями було 'душа покійника'.

У гуцульських говірках назва *нявка* вживається зі значенням 'лісова дівчина, гірська русалка'. Назву *мавка* на позначення міфічної істоти у вигляді дівчини вживають паралельно зі словом *лісовиця*. На Гуцульщині *мавки/нявки* – це такі бісиці,.. ноги у них, йик у дитини, а голова жіноча [9, с. 344–347]. У гуцульських легендах *нявками* також стають погублені нехрещені діти. В буковинських говірках цю міфологічну істоту називають *нявка*: Колись були і відьми, і нявки, і упіри, а типер нема тої нечистої сили – усьо машини та мотоцикли порозгонили (Лашківка). Лексема має і переносне значення – 'дуже худа, бліда жінка' [10, с. 342].???

Українська *нявка* 'мавка' є спорідненою з іншими слов'янськими персонажами: болг. *навйи* 'злі духи', *віли*, *самовіли*, за різними твердженнями три, сім, дванадцять сестер; вони мучать породіль при пологах, а згодом, коли ті годують грудьми, висмоктують молоко, навалюються на них, душать їх до втрати свідомості, інколи породілля помирає при пологах. Ці злі духи живуть далеко за морем; 'душі дітей, що померли нехрещеними'; макед. *навйи* 'злі духи (12 чаклунок, які висмоктують молоко у породіль)'; сrb. *навје* 'демонічні істоти, які вночі п'ють кров нехрещених маленьких дітей і смочуть молоко в годувальниць та овець (народ вірить, що крики диких гусей, які летять уночі або в тумані, – це голоси цих істот)'; слн. *навје* 'міфічні істоти, душі нехрещених маленьких дітей, які в образі птахів літають уночі'; чes. *nava*, *nav* 'царство мерлих, пекло' [14, с. 348]. Душі цих дітей літають над полями й луками барвистими метеликами, бджолами та іншими комахами, живлячись соком квітів.

В болгарській міфології існують легенди про птаха, назва якого – *навяк*. Птаха боялися, уважаючи, що він п'є кров людей, особливо переслідує нехрещених новонароджених. Болгарській міфічний персонаж *навяк* п'є кров, кричить «мяу-вю, мяу-вю!». Дітей, які померли нехрещеними, або народились неживими, крадуть русалки. Жінки, які поховали нехрещених малюків, збирали на Русалчин Великдень всіх дітей із вулиці і пригощали їх. Існувало вірування, згідно з яким на Зелені свята вони з'являлися «мавками», «нявками» й лякали всіх своєю непередбачуваною поведінкою [15, с. 79, 134]. В болгарських переселенських говірках нами засвідчена лексема *навйи* зі значенням 'міфічні істоти у вигляді пташки'. На думку респондентів (с.Городне) *навйи* – це душі маленьких дітей, які були вбиті ще до народження, вони постійно шукають свою матір, щоб помститися за те, що вона скоїла такий гріх. Вони з'являються тільки взимку у вигляді маленьких голих пташок: *Навйи сь пуйав'авът сад'е зимьска, най-ч'асту ги пр'етставл'авът къкту малки голи фтичита. Тва сь душити на малкити дица, куиту сь убити насил'ствину наприж ражданту им. Тий с'е идно тръсьт майка си, зам да ий удвърнът за тва, д'ету т'а направи такъв гр'ах.* [14, с. 351].

В селі Кулевча їх вважають покровительками породіль, їх треба поважати і не можна ображати. Вони слідкують за тим, щоб жінка після народження дитини дотримувалася певних правил поведінки: 40 днів не виходила з дому, спала на різних ліжках з чоловіком. Якщо вона не дотримується цих правил, їй можуть нашкодити *навйи* і *йерменци* – міфічні істоти, які загрожують матері та дитині. Щоб захистити себе від *нав* та *йерменців*, жінка повинна тримати під подушкою віник і ремізки, після пологів не спати з чоловіком сорок днів та не виходити з хати сорок днів, щоб не розгнівати *навйи*: *Варди са и ни изл'авай да ни*

расърдиш навата, чи ишти уриса дит'ету на нишч'аст'е. Пак къту ши слушаиш, н'ама да изл'аваши ду суркт'а дена на у'лицта да спиш с мажо си, навити ишта вардат т'еби и дит'ету. Кту рудилката изл'агни – йермин'асва, т'а и вразуваха ч'есан на главата, коту да ни и бъди тъй лошу. Якщо жінка дотримується цих норм поведінки, то *нави* будуть охороняти її та її дитину, а якщо ні, то вона може захворіти від хвороби, яку приносять породіллі *йерменци*.

Подібну семантику має і *мара*. Мара в гуцульських говірках – це примара, дух убитого чоловіка, що привиджується людям, один із міфічних персонажів, на позначення якого уживається слово *мара*. У матеріалах інших діалектних зон *мара* – це злий демон у постаті жінки, що покриває невидимою мережею очі людини, обморочує її розум, щоб завести в небезпечне місце. На Дорогичинському Поліссі *мара* – ‘відьма, нечиста сила’. У пам'ятках української мови слово *мара* засвідчене з 1600 р. Одне із значень подають як «міфічну істоту, найчастіше в образі злої потворної чаклунки, богиня зла, темної ночі, ворожнечі, страшних сновидінь, привидів, хвороб (мору), смерті [10, с. 336]. Давні українці цювесни робили опудала Мари, які спалювали або топили у воді. В українській літературній мові назву *мара* вживають також на позначення істоти або предмета, що уявляється комусь, привиду, примари. Із цим же значенням слово відоме також в поодиноких українських говорах. У гуцульських говірках номен *мара* у значенні ‘примара, нечиста сила’ вживається також у складі фразеологізмів та проклять: *Йой, як ми цес хлоп надойіу, мара би го узил!* ‘чорт би тебе взяв’. Подібні назви відомі й в інших слов'янських мовах: блр. *мара* ‘привид, важкий сон кошмар’, *мара* ‘мрія’; рос. *мара* ‘мана, спокуса, морок, морока, наслання; мрія; привид, примара’; ‘різновид домовика чи кікімори, який плутає чи рве кужіль та пряжу’, пол. *tara* ‘сновидіння, привид, упир, дух, примара, що душить під час сну людей чи тварин’: болг. діал. *мара* ‘страх у сні, кошмар’; *мара* ‘сонливість, примара’; *мараня* ‘спека, задуха, марево’ [10, с. 337–338].

К.Мошинський у питальнику 1930 року вмістив запитання про те, яка семантика закріплена за назвою *мара*. Результати були несподівано різними. Білоруси із середнього Німану стверджували, що *мара* – це страх, привид, якого людина бачить; один із респондентів при цьому зазначив: «(Якщо) запоморочило людину чи заблудив, це означає, що *мара* влізла в очі або чорт мару пустив і водив». В польській мові *мара* – це лялька з соломи, яка символізує зиму; першого дня весни її проносили селом і топили в річці, відзначаючи кінець зими. У польських говірках околиць *Плоцька мара* – це ‘нічний метелик, перешкода, тінь чогось, ходила вночі і шкодила’, натомість у білорусів над Двіною *мара* – ‘тінь, душа мерця’ [16, с. 337]. В болгарських говірках метрополії зафіксована лексема *марок* ‘демонічний персонаж, злий нічний дух, який нападає на сплячих’ [17, с. 214]. В болгарських переселенських говірках лексема *мара* – відома значенні ‘злий дух, уособлення нічного кошмару’ та як образливе прізвисько – ‘неохайна жінка’.

Серед лексичних раритетів слід відзначити лексему *устрел*, яка зафіксована нами в болгарських переселенських говірках, зокрема в кулевчанській та деленській. В метрополії лексема *устрел* – це народна назва деяких різновидів болісних хвороб та назви хвороб у тварин, від яких вони помирали. Це може бути і нечистий дух, біс, ворог; вампір. Лексема збереглася в клят-

вах і прокльонах: *Устр'ел те устр'елил, да го удари устр'ела*. Назва походить від праслов'янського *ustreliti*, що свідчить про широке розповсюдження стріли як символу хвороби в народних віруваннях [17, с. 441].

Лексема *устрел* зафіксована нами і в деяких інших болгарських переселенських говірках, зокрема, в говірці села Кулевча, де *устрел* – це людина з великими очима, яка «швидко змінює свій погляд з одного предмету на інший»: *Устр'ал с гол'еми очи и дълго се вгл'ежда в другийа чов'ек, или постојанно см'ен'а си взора ут идин придм'ет или чов'ек на друг*. Тобто – міфічна істота, яка вбиває своїм поглядом: *Ф Кул'ефча сас слову устр'ал называват хорта квиту имат гул'ами учи и долгу могат да са фгел'ават фаф другити хора, или гату гет'скуру си мин'айат възгладу ут иден чул'ак на друг*. Розповсюдженням є порівняння: *Ни ма гл'едай кту устр'ал!* ‘не дивись на мене як устрел!’, *Ни стрил'ай с учити кту устр'ал!* ‘не стріляй очима, як устрел!’.

В деленській говірці ця лексема зафіксована нами в значенні ‘сильний вітер’: *Тоа в'атър, такъф устр'ел, тъй студ'ену н'еска, силну замръзнах. Сил'ан устр'ел н'еска – гул'ам сил'ан в'атър, тъй замръзнахми, да ни са разбул'еим*.

В метрополії лексемою *устрел* називають людину, яка народилася у *мръсни дни* ‘брудні дні’ – (від Різдва до Йордана), ті діти, які померли нехрещеними’. В деяких регіонах метрополії вважають, що цей злий дух може з ножем напасти на людину, він п'є кров тварин. В Странджі *устрелом* називають померлу нехрещену дитину. За народними уявленнями етнічних груп *рупців* та *тронків* душі цих дітей після смерті блукають у темряві у вигляді «маленьких голих пташок». Вони можуть зашкодити породіллю, вкрасти маленьку дитину, новонародженого. Тому не можна залишати маленьких дітей вночі, в темряві без нагляду, особливо сорок днів після народження дитини. Жінки кидають сіль у вогнище, якщо почують пищання цих птахів [18, с. 228]. Тобто, уява про цих міфічних істот нагадує мавок, які уособлюють душі дітей, котрі народилися мертвими.

Болгари вважають, що *устрел* – це різновид вампіра: він також може бути привидом померлого чоловіка, морить, нищить домашніх тварин. В деяких регіонах вважають, що треба запалити багаття, щоб він не нападав на домашніх тварин. Лексему *устрел* зафіксовано у Тетевенській окрузі як назву хвороби ‘сибірка’ (болг. синя пьпка). Цю хворобу лікують тільки ворожки на річці в середу чи в суботу букетиком із сухих лікарських квітів [19, с. 290].

На позначення людини, яка може зашкодити поглядом, *уректи*, в гуцульських говірках засвідчена лексема – *урекливий*. Іменник *урекливий* – дісприкметникового походження, мотивований дієсловом *уректи*: пор. також бойк.: *врічи, урічи* ‘навротити, зурочити’ [15, с. 171]. Уявлення про лихе око – досить складний та цілісний комплекс народних вірувань, притаманний не тільки слов'янській культурній традиції.

В польській мові, вірогідно, їй відповідає лексема *василіск* ‘казкова тварина, яка вбиває своїм поглядом, за легендою це жахливе чудовисько – півень, змія або індик з хвостом змії та очима жаби’. Він стеріг у підземеллях сховані скарби, а непрошених гостей убивав поглядом [16, с. 20].

Наразі назви міфічних істот вживаються здебільшого в порівняльних конструкціях для характеристики поведінки людини в певній ситуації: *Гледа кату устрел* ‘дивиться як устрел’. Позитивну конотацію мають лексеми *орисници* (які

пророкують долю маляти), а *магьосници, самодиви, вампир, дьявол, караконджел, таласъм, устрел* вважаються негативними міфічними персонажами. Так, лексема *караконджел* 'вампир, упир' у селі Великий Буялик зафіксована нами у переносному значенні 'людина з довгими ногами': *Виш къф кракондж'ал – с гул'еми крака. Вравиш къту каракон'дж'ела*. Лексема *таласъм* в чушмелійській говірці має переносне значення 'жвава, енергійна людина' [13, с. 293].

Лексема *кукер* в деленській говірці наразі має значення 'дитина, яка рано встає або та, яка не хоче засинати' (*Тоо кукар'ан ко станал тый рану сабал'антъ. Зако ни си л'ага уже тоо кукар'ан, оди ошти тый късну.*), а лексема *караконджол* має значення 'дитина, яка поводить себе непристойно, швидко бігає, кричить': *Ко си заб'агал ис къшти, къту н'акуй каракондж'ул. Б'агаш къту н'акуй каракондж'ул* ('бігаєш, як караконджел').

Висновками вважаємо такі положення. Карпатоукраїнсько-болгарські лексичні подібності фактично ще не досліджені достатньо і потребують уваги лінгвістів – балканологів і карпатистів. Контакти східних слов'ян з південними слов'янами тривали упродовж багатьох століть і були сталим джерелом проникнення в східнослов'янське середовище балканських мовних і культурних впливів. В буковинських і гуцульських говірках у лексиці є низка елементів, які кореспондують із балканськими, зокрема – назви міфічних істот (міфоніми). Лексичні карпато-балканські сходження відомі і в інших українських говорах – лемківських, бойківських і навіть подільських. Необхідне подальше дослідження лексики закарпатських говорів у плані лінгвогеографії та історії, щоб визначити їхні давні й більш пізні зв'язки з говорами південнослов'янськими, установити хронологію спільних елементів. Матеріали словника буковинських і гуцульських говірок констатують наявні типові явища Балканського мовного союзу в українських діалектах, принаймні тих, що безпосередньо сусідять з румунськими. Тому українські говірки Карпатської зони слід віднести до мов Балканського мовного союзу третього рангу. Дослідження діалектної лексики у широкому ареалогічному контексті слов'янських мов значної мірою уточнює картину міжслов'янських мовних зв'язків у цілому.

Література:

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К. 2006. 716 с.
2. Німчук В.В. Українська мова в її говорах та балканський мовний союз. *Щорічні записки з українського мовознавства*. Вип. 4. Одеса. 1996. С. 1–9.
3. Венелин Ю. Влахо-болгарские или дако-славянские грамоты, собранные и объясненные Юрием Венелиным. СПб, 1840. 356 с.
4. Погорелов В. Болгаризмы в карпаторусских говорах. *Научный сборник в память Е.И.Сабова*. Ужгород, 1935.
5. Німчук В.В. Карпато-балканські лексичні паралелі в писемних пам'ятках. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доповідей*. Ужгород, 1978. С. 47–48.
6. Грищенко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ: Наукова думка, 1990, 272 с.
7. Москов М. Към въпроса за печенежко-куманския суперстрат в българския език. *Известия на Института за българския език*. Кн. VIII. София, 1962. С. 151–161.
8. Василенко А.М. Українська міфологічна лексика в художній літературі XIX століття. Автореф. дис... канд. філол. наук: спец.10.02.01. «Українська мова». К., 2003. 19 с.

9. Хобзей Н. Наукові студії: діалектологія, етнолінгвістика, лексикографія. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2019. 832 с.
10. Гуйванок Н.В. та ін. Словник буковинських говірок. Чернівці: Рута, 2005, 688 с.
11. Гуцульські говірки. Короткий словник. Відповідальний редактор Я.Закревська. Львів, 1997. 232 с.
12. Колесник В. А. Евгеновка (Арса). Ономастика. Говор. Словарь. Одеса: Гермес, 2001. 228 с.
13. Колесник В. А. Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелій). Бесарабия. Речник. Одеса: Друк, 2008. 376 с.
14. Колесник В.О. Говірка болгар с. Городного (Чийшія), Бессарабия. Словник. Одеса: Астропринт, 2019. 682 с.
15. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. Львів, 2002. 216 с.
16. Войцева О., Касім Г., Ковалевський Є. Польсько-український лінгвоукраїнознавчий словник. К.: ТОВ НТБ «Інтерсервіс», 2018. 192 с.
17. Барболова З., Симеонова М., Китанова М., Мутафчиева Н., Легурска П. Речник на духовната култура на българите. София: Наука и изкуство, 2018. 504 с.
18. Странджа. Материална и духовна култура. София: Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 1996. 456 с.
19. Ловешки край. Материална и духовна култура. София: Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 1999. 434 с.

Kolesnik V. Names of mythical creatures in the Bulgarian resettlement dialects in the South of Ukraine (Carpathian-Balkan congeniality)

Summary. The article explores the Carpatho-Ukrainian Bulgarian lexical similarities of the names of mythical creatures on the material of the Carpathian dialects and Bulgarian resettlement dialects in the South of Ukraine. The aim of the study is to determine the corpus of lexemes to designate mythical creatures in Bulgarian resettlement dialects of and Carpatho- Ukrainian. The object of research is the Carpatho-Balkan lexical ascents, the subject of research is the names of the mythical creatures (naves, mara and ustrels) in the Bulgarian dialects of the South of Ukraine and in the Ukrainian dialects of the Carpathians-Bukovinian and Hutsul. The main research methods were descriptive comparative and semantic-etymological analysis of the studied lexemes. As a result of the study, it was found out that the largest number of Carpathian-Balkan ascents is recorded in Bucuvyna and Hutsul dialects. A significant part of Carpathianisms and Balkana are the names of mythical creatures: nav/meow, nymph and mara. In the Carpathian dialects according to folk etymology, nymphs/ meows are the unbaptized souls of dead children who are before the green holidays and wander through the fields and over the waters and wail. In Bukovinian dialects, the meow lexeme has a figurative meaning of 'very tkin, pale women'. In Bulgarian resettlement dialects we attested to the lexeme nayou with the meaning of 'mythical creatures in the form of a bird', the souls of young children who were killed before birth, they are constantly looking for their mother to take revenge on her. Meows appear in winter in the form of small birds. In the village of Kulevcha, they are considered the patroness of women in labor, they must be respected and spirit of a murdered men, an unclean forse. Ancient Ukrainians made stuffed Mara every spring, which burned or drowned in water. In the Ukrainian literary language, the name mara is also used to refer to a creature or object imagined by someone: ghost, ghosta. With the same meaning, the word is also know in also know in single

Ukrainian dialects and in the studied Bulgarian resettlement dialects. The lexeme of *ustrel* is recorded by us in the dialect of village of Kulevcha, where it has the meaning of 'a man with big eyes who quickly changes his gaze from one object to another'. In the Delenian dialect, this lexeme is recorded by us in the sense 'strong wind'. Practical implementation of the research results is possible in the compilation of a dictionary of Balkans and Carpathisms in Ukrainian dialects. Our research has showed that Ukrainian dialects

of the Carpathians have a number of elements that correspond with the Balkan ones. Dictionary materials of Bukovyna and Hutsul dialects have indicated that there are typical phenomena of the Balkan linguistic union in the Ukrainian dialects, at least in those that directly adjoin Romanian dialects.

Key words: Carpathian-Balkan congeniality, Bulgarian transmigratory dialects, Bukovynian and Hutsul dialects, names of mythical creatures, linguistic contacts.